

**«ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ
МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР:
ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН
АШЫЛЫМДАР» тақырыбында
белгілі ғалым, археолог, педагог,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Археология, этнология және музеология
кафедрасының негізін салушы
Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың
100 жылдығына арналған дәстүрлі
«XIV Оразбаев оқулары»
халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

28–29 қазан, 2022 жыл

**PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XIV Orazbayev Readings» on the theme
«INTERCULTURAL CONTACTS
IN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES:
NEW RESEARCH AND DISCOVERIES»,
dedicated to the 100th anniversary
of the birth of the famous scientist,
archaeologist, teacher,
founder of the Department of Archeology,
Ethnology and Museology
of the Al-Farabi Kazakh National University –
Abdumanap Orazbayev**

28–29 october, 2022

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ
«ТАҢБАЛЫ» ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАБИҒИ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІ

**«ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР:
ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН АШЫЛЫМДАР»** тақырыбында белгілі ғалым, археолог, педагог,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Археология, этнология және музееология
кафедрасының негізін салушы Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың 100 жылдығына
арналған дәстүрлі «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

28–29 қазан, 2022 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XIV Orazbayev Readings» on the theme
«INTERCULTURAL CONTACTS IN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES: NEW RESEARCH AND
DISCOVERIES», dedicated to the 100th anniversary of the birth of the famous scientist,
archaeologist, teacher, founder of the Department of Archeology, Ethnology and Museology of the
Al-Farabi Kazakh National University –
Abdumanap Orazbayev

28–29 october, 2022

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

УДК 902/904 (5)
ББК 63.4 (5)
О-72

Редакция алқасының төрағасы

Ж.Қ. Түймебаев – филология ғылымдарының докторы
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма төрағасы-ректоры

Редакциялық алқа:

Х.С. Тасыбеков – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма мүшесі – Ғылыми-инновациялық қызмет жөніндегі проректор; **Р.Е. Харипова** – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің директоры; **М.О. Амиргалиев** – «Таңбалы» тарихи-мәдени және табиғи мемлекеттік қорық-музейінің директоры; **Д.С. Байгунаков** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың тарих факультетінің деканы; **Ә.Т. Төлеубаев** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың «Археология және антропология» ҒЗИ директоры.

Жауапты редактор

Р.С. Жуматаев – PhD, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі

Құрастырушы

Б.Б. Бесетаев

«Орталық Азияның ежелгі және дәстүрлі қоғамдарының тарихи-мәдени мұрасы: жаңа ашылымдар мен пәнаралық зерттеулер» атты «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Жауапты ред. Р.С. Жуматаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 212 б.

ISBN 978-601-04-6065-2

«XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдарының жинағына Қазақстан және іргелес өңірлердің археологиясы мен этнологиясының, музей ісінің бүгінгі күнгі өзекті мәселелеріне арналған зерттеулер енген. Материалдар жинағы археологтарға, этнологтарға, тарихшыларға және қалың көпшілікке арналған.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2022

ISBN 978-601-04-6065-2

Ерте темір дәуіріндегі Жетісу өңіріндегі үй құрылысының ежелгі дәстүрлері

Мақаланың тақырыбы Жетісу өңіріндегі археологиялық зерттеулердің нәтижелеріне негізделген. Кез-келген археологиялық зерттеудің мақсаты – көне заманның халық өмірінің әртүрлі аспектілерін қалпына келтіру. Көптеген онжылдықтар бойы археологиялық ғылым жерлеу ескерткіштердің қазбаларына бағытталғандықтан, ежелгі қоғам өмірінің тарихи түсіндірулері жерлеу кешендерінің материалдарына негізделген.

Қазақстанда қоныстану археология саласын зерттеу 1930 жылдары қаланған және Б. Н. Жданов (Оразбаев, 1958), А.И. Тереножкин (Длужневская, 2011, б. 132), А. Н. Бернштам (Длужневская, 2011, б. 134), С. С. Черников және О. А. Кривцова-Гракова [3] есімдерімен байланысты. Осы жылдары көрнекті ғалымдар қола дәуірінің ондаған қоныстарын ашты, бұл қола дәуірінің мәдениеттері үшін ғылыми гипотезалар мен ұстанымдарға мықты серпін берді. Бұл кезең стационарлық қоныстарды зерттеу әдістемесін әзірлеудің бастамасы болды. Ғылым Академиясының құрылуымен елде ауқымды далалық археологиялық зерттеулер өрістеді. Қазба жұмыстары республиканың барлық аймақтарында жүргізілді. Жүйелік зерттеулер жинақталған материалды жалпылауға мүмкіндік берді және палеометалл дәуіріндегі тұрғын үйлердің алғашқы қайта құрылуына әкелді (Оразбаев, 1958, б.144).

Тарих ғылымында тұрғын үйдің бірқатар типологиялары қабылданды. Олардың ішінде Н. Н. Харузин (жылжымалы, тұрақты) тұрғын үйлерінің жіктелуі (Харузин, 2011), А.А. Попов (жер үсті және жартылай жер асты, қадалар, жер асты үйлер) (Попов, 1961), Ө. Жәнібеков (жылжымалы, тұрақты) (Жәнібеков, 1995), З.П. Соколов (жақтаулы, бөренелі, жақтаулы-бөренелі, қаңқасыз). С. Жолдасбаев XV-XVIII ғғ. қазақ қыстаулары бойынша отырықшы қоныстар типологиясының өз нұсқасын ұсынды: *қыстау* – қыстақтар, *қыстау* – қоныстар, *қорған-уақытша қамалдар* (топырақ немесе тас қабырғалармен нығайтылған, екі жағдайда да орлар бар); *кент* (қала) – қалашық (Жолдасбаев, 2017, б. 148). А.З. Бейсеновпен Қазақтың ұсақ шоқыларының шығыс бөлігіндегі (б.з.д. VII-V ғғ.) сақ тұрғын үйлері үшін 3 түрі бөлінді: тік бұрышты жерүсті құрылыстар, дөңгелек, киіз үй тәрізді тұрғын үйлер немесе дөңгеленген үйлер, көп құрамды тұрғын үйлері (Бейсенов, 2017, б. 71). Тұрғын үйді пайдалану уақыты бойынша: баспаналар (бірнеше күнге), уақытша (2 айға дейін) және тұрақты болады.

Жалпы, жоғарыда аталған ғалымдармен қатар Қазақстанның қоныстары мен тұрғын үйлерін зерттеуге Е. И. Агеева, С. П. Толстов, А. Х. Марғұлан, Т. Н. Сенигова, К.А. Ақышев, Г. А. Кушаев, М. К. Қадырбаев, К. М. Байпақов, А. З. Бейсенов, С. Е. Ажигали, Е. А. Астафьев, Ф. П. Григорьев, С. Ж. Жолдасбаев, В. Ф. Зайберт, М.С. Қасенов, Ж. К.Құрманқұлов, В.К. Мерц, З. С. Самашев, Е. А. Смағұлов, Ж.Е. Смаилов, А.А. Горячев, Д.Е. Талеев, МК. Хабдулина, З.Ж. Шарденова, Т.Н. Смагулов және т. б. айналысқан.

Қаралып отырған ерте темір дәуіріндегі стационарлық құрылыстар археологиялық жағынан қызықты тарихи-географиялық аймақтың бірі – оңтүстік-шығыс Қазақстан мен солтүстік Қырғызстанда жайылған Жетісу өңірін қамтиды. Оның солтүстігінде Балқаш көлі, солтүстік-шығысында – Сасықкөл және Алакөл көлдері, шығысында – Жоңғар Алатауы, оңтүстік-батысында – Аспантау (Тянь-Шань таулары) орналасқан. Жетісу солтүстіктен оңтүстікке қарай 900 шақырымға, батыстан шығысқа қарай 800 шақырымға созылады. Ежелгі Жетісу түрлі халықтардың тарихи тағдырларын дамытуда маңызды рөл атқарған бірегей табиғи-климаттық өңір болды.

Жетісуда ерте темір дәуірінде қалыптасқан археологиялық мәдениеттер материалдық және рухани мәдениеттің көптеген ұқсас элементтерінде байқалатын өзіндік ерекшелігімен айқын көрінеді. Археологиялық деректерге сүйенсек, Жетісуда сақтар мен үйсіндердің жоғары дамыған тауарлық қолөнері, суармалы егіншілік және ұзақ мерзімді тұрғын үй салу дәстүрлері болған (Акишев, Кушаев, 1963, б. 84).

Зерттеушілердің пайымдауынша, Жетісу түрлі сақ тайпаларының кең саяси бірлестігінің орталығы болған (Акишев, 1978, б. 36). Біздің дәуірімізге дейінгі VIII-VII ғасырларда Жетісуда, ежелгі Қазақстанның бүкіл аумағындағыдай, қоғамның және оның мәдениетінің одан әрі жеделдетілген дамуына ықпал еткен шаруашылықтың жаңа тұрақты нысандары мен жаңа металл – темірді игеру қалыптасты. Бұл өзгерістер мал шаруашылық пен егіншілікті біріктірді. Тік көшпелі жүйе таулы жерлерде 50-70 км және далалық аймақтарында 100-200 км аспады (Акишев, 1972, б. 35). Мал шаруашылығының бұл түрі тау бөктері мен таулы аймақтарда тұратын және отырықшы және жартылай отырықшы шаруашылық жүргізетін көптеген халықтарға тән болды. Мал шаруашылығының бұл түрі XX ғасырда да сақталған (Подушкин, 1974, б.80).

Шаруашылықтың жаңа түрі экономиканың жоғары даму қарқынына ықпал етті, бұл мүліктік теңсіздік пен қоғамның әлеуметтік стратификациясына әкелді (Акишев, 1986, б.15). Бесшатыр, Есік қорымдарындағы зерттеулер Жетісу сақтарының б.з.д. V-IV ғасырларда қоғамдық-саяси дамудың жоғары сатысында тұрғанын дәлелдейді.

К.А. Ақышев пен Г. А. Кушаевтың жерлеу құрылыстарын қазу негізінде зерттеу жұмыстары ерте көшпенділердің әлеуметтік ұйымының алғашқы түсіндірмелерін жасады. Сол зерттеулерге сүйене отырып, ғалымдар жерлеу ағаш конструкцияларының құрылысы тұрғын үй құрылыстары туралы білімге негізделген деген қорытындыға келді (Акишев, Кушаев, 1963).

Кеңес тарихнамасында мал бағып жүрген "нағыз" номадтар туралы тезис тамыр жайған (История Казахстана, 1996, б. 250). Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының Жетісу археологиялық экспедициясының тұрақты ескерткіштерді белсенді іздеуі және зерттеуі Жетісуда отырықшылық пен егіншілік фактілерін растады. Мәселен, Орталық Тянь-Шаньдағы Ақтас II қоныс-қыстауын зерттеу Алматы қаласынан шығысқа қарай 200 км жерде Еуразияның қоныстану археологиясында жаңалық болды.

Экспедиция 19 қыстау-қоныстарын ашып, картаға түсірді. 1962-1964 жж. аралығында Ақтас II қонысы қазылды. Оның жанында төрт ұқсас ескерткіштер орналасқан (Ақтас I, III, IV, V). Олардың барлығы Құрайлы шатқалының тереңдігінде бір-біріне жақын салынған. Қоныстың маңында суару арықтарының қалдықтары және ауданы 60-тан 150 шаршы метрге дейінгі шағын өңделген жер бөліктері іздері ашылды (Акишев, 1969, б. 37). Ақтас қоныс үй-жайларында 11 тұтас астық, сондай-ақ олардан 15 сынық, сондай-ақ қола орақ (сынық) табылды. Трасологиялық талдау олардың ұзақ уақыт бойы мақсатына сай қолданылуына байланысты тозғанын көрсетті (Акишев, 1970, б. 70).

Ақтас II қонысының алып жатқан ауданы 3200 шаршы метрді құрайды. археологтар 1200 шаршы метр аумақты ашты. Құрылыстар кешені 5 тастан жасалған тұрғын үй-жайлардан және бірнеше шаруашылық құрылыстардан тұрды. Барлық бөлмелер бір-біріне бекітілген. Олардың едендері сазбен қапталған. Тұрғын бөлмелерде еденде төртбұрышты ошақтар болды. Бөлменің қабырғалары жалау тастан жасалған. Олардың әрқайсысы тастан жасалған екі қатар қабырғадан тұрды, олардың арасы қиыршық тас пен жермен толтырылған. Ұзын қабырғалар 17-18 м, көлденең қабырғалары 9,5-10 м, қабырғалардың жалпы қалыңдығы 2 м жетеді. Бірінші кезең I-III ғасырларға жатады (4 қабат). Содан кейін қоныс тасталды, біраз уақыттан кейін ғана ондағы өмір қайта басталып, IV-VI ғасырларда жалғасты (Акишев, 1970, б. 44).

Қазақстан аумағында стационарлық ескерткіштер көбінесе отырықшылыққа ең қолайлы аймақтарда орналасқанын осындай ашылған археологиялық материалдар анықтайды. Бұл орындар көптеген ғасырлар бойы өзгерген жоқ, бұл мәдениеттің сабақтастығын және бір-бірін алмастырған ұжымдардың экономика түрі мен тіршіліктің ұқсастығын көрсетеді. Бұл факт ғалымдардың (Жолдасбаев, 1976, б. 214; 1996, б. 48) зерттеулерімен және Ақтас II қонысының жоғарғы қабатында XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ қыстауының болуымен дәлелденді.

Кеген алқабындағы Ақтас II қонысын қалпына келтіру реконструкциясы профессор Ақышевпен ұсынылды. Біз қазба авторының археологиялық сипаттамасы бойынша Ақтас II қонысының қайта құруды қолға алдық (сур. 1). Бұл қайта құру болашақта қоршаған аспан астындағы музейлер экспозициясында пайдаланылатын болады. Бүгінгі таңда археология ғылымында мәдени мұра объектілерінің кеңістіктік құрылымының ерекшеліктерін анықтау үшін 3D модельдеу және графикалық қайта құру технологиялары белсенді қолданылады. Археологиялық-архитектуралық объектілерді ғылыми негізделген қайта құру эстетикалық және тарихи сенімділіктің жоғары деңгейімен толыққанды тарихи дереккөз ретінде пайдаланылуы

мүмкін, бұл ашық аспан астындағы археологиялық қорықтарды жобалау үшін негіз құруға, ежелгі археологиялық мұраны танымал етуге, ғылыми материалдарды қол жетімді түрде ұсынуға бейімдеуге мүмкіндік береді. Білім беру процесінде де кеңінен қолдануға болады.

Тәуелсіздік жылдарында қоныстар мен қалашықтарды зерттеу жаңа деңгейге көтерілді. Жетісу аумағындағы қоныстар шаруашылығы мен ежелгі тұрғын үйлердің түрлері туралы түсінік Сарытоғай мен Әмірсай қоныстарының материалдарымен толықтырылды.

Сарытоғай қонысы Шарын өзенінің оң жағалауында созылған дөңгелек, сопақ және шаршы пішінді бірнеше ондаған тұрғын үйден тұрады (Акишев А., 1992, 21 б.). Археологиялық зерттеулер Сарытоғай тұрғындары каирлік егіншілікпен айналысып, табиғи ылғалданатын жерлерді пайдаланып, Шарын өзенінің тасқын суын тоқтатып, реттеп, қажетті жерлерге бағыттағанын анықтады (Акишев А., 1992, 72 б.). Сонымен қатар, зерттеулер көрсеткендей, игерілген жер сол кездегі үлкен аумақты алып жатты. Жүздеген табылған ауылшаруашылық құралдары (кетпен, тастан жасалған үккіштер) осыған дәлел. Халықтың саны мен шоғырлануына қарағанда, Сарытоғай әкімшілік, қолөнер және сауда қызметін атқарған қалалық типтегі қоныс деп санауға болады (Байпаков, 2012, б. 166).

Амирсай қонысы Орталық Тянь-Шаньның оңтүстік беткейінде орналасқан. Бетінде сопақ шұңқырлардың көптеген іздері – жартылай жер үйлердің қалдықтары байқалады. Олардың жанында баурайда егінге арналған көлденең дұрыс жоспарланған жер учаскелері анық көрінеді. Егістік учаскелері 5x10 м, 10x12 м, 12x15 м. Ең ірісі 20x35 м егістік алқаптардың жалпы ауданы шамамен 2-3 га құрады. Әр учаскеге суармалы учаскелерден сәл жоғары беткейге төселген магистральдық арықтан алынған суарғыш арық келді. Табылған қыш қалдықтары Амирсай қонысы б.з.д. I мыңжылдықтың бірінші жартысына жатқызады (Акишев А., 1992, 83 б.).

1990 жылдары Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясының зерттеулері Жетісу қоныстарын зерттеуде жаңа кезең ашты. Ізденістер Жетісудағы егіншілік пен көшпелі мал шаруашылығының дамуын зерттеуге, ізденістер мен қазбаларға бағытталды.

Нәтижесінде Іле Алатауының солтүстік беткейлерінің дала және тау бөктерінде, Талғар, Цыганка, Талды-бұлақ өзендерінің аңғарларында орналасқан сақ-үйсін заманының 40-тан астам қонысы ашылды. Қоныстардың көпшілігінде ұзақ өмір сүру кезеңі болды, бұл отырықшы халықтың аймақты тығыз қоныстануын көрсетеді (Байпаков, Марьяшев, 2001, б. 53). Жаратылыстану ғылымдарының әдістерін қолдана отырып, шетелдік археологтармен бірлескен зерттеулер Тузусай (б.з. д. IV ғасырдан - б. з. I ғасырға дейінгі) және Цыганка ҮІІІ (б. з. д. VII ғасырдан б. з. д. I ғасырға дейінгі) қоныстардың тұрмыс-тіршілік ұзақтығын анықтады. Бастапқыда бұл сақтардың, содан кейін үйсіндердің қоныстары болды. Мәдени дақылдар (бидай, арпа, тары, мүмкін күріш) жасанды суару арқылы өсірілген. Кірпіштен жасалған жер үсті үйлерінің конструкциялары және жертөлелер түрлері анықталды. Сондай-ақ, қоныста халық маусымдық емес, жыл бойы өмір сүргені анықталды (Байпаков, 2008, б.53).

Қазіргі кезеңде ғалымдар Шу-Іле таулары мен Іле Алатауындағы сақ дәуіріндегі ежелгі қоныстардың орналасу жүйесі мен құрылымы туралы деректерді жинақтады. Қоныстардың топографиялық ерекшеліктері, Жетісудағы үй салу дәстүрлерінің мәселелері, өңірдің шаруашылық-мәдени даму ерекшеліктері зерттелді (Горячев, Сараев, 2015, б. 15). Археолог А. Горячев жер игерушілердің қоныстары әдетте таулы шатқалдардың шығысында және өзен аңғарларында орналасқанын, ал малшылар дала таулары мен жартылай шөлдерде, тау шатқалдары мен биік таулы үстірттерде тұратынын атап өтті. Тырнақты I, Қызылбұлақ IV, Бұтақты I, Түрген II қоныстарда археологиялық зерттелген тұрғын үйлерінің негізінде ғалымдар тұрғын үй түрлерін, бағаналы құрылымдар мен шатырларды қайта құру, тұрғын үй кеңістігінің ішкі құрылысы ұсынылды (Горячев, 2019, б. 95). А. Горячевтің пікірінше, аймақтағы тұрғын үйлердің негізгі түрі – қаңқалы-бағаналы құрылымы қола дәуірінен бастау алатын құрылыс дәстүрлері. Құрылыс материалы (тас, жалауша, ағаш, ағаш бұтақтары, қамыс, жануарлардың терісі) табиғи-ландшафттық аймаққа байланысты болды. Сондай-ақ, стационарлық құрылымдармен қатар ғалымдар киіз үй тәрізді портативті тұрғын үйлердің болуын болжайды.

Осылайша, ерте темір дәуіріндегі Жетісу қоныстары ірі өзендердің жоғарғы Жайылма террасаларында және тау бөктері мен таулы жазықтарда шоғырланған. Әдетте, олар көп қабатты, визуалды түрде бекітілген, бетінде тастан жасалған құралдар көп мөлшерде кездеседі – кетпен, үккіштер, песталар және қыш сынықтары. Қоныстардың айналасында су бұру арналары,

суландырғыштар, арықтар бар дамыған суару жүйесі тіркелген. Мәдени қабаттар 1 м жетеді, тұрғын үйлер дөңгелек, сопақша, шаршы пішінді, қабырғалары үлкен тастардан тұрады. Тұрғын үйлер көп жағдайда бір бөлмелі, кейбіреулерінде кіреберіс бөлігі тар дәліз түрінде (Цыганка VIII, Қызылбұлақ IV), сондай-ақ шаруашылық құрылыстар салынған. Тұрғын үй-жайлардың ортасында ошақ болды. Мұнда халық мыңдаған жылдар бойы үздіксіз өмір сүрді. Жетісуда ашылған археологиялық ескерткіштердің негізгі бөлігі ерте темір дәуіріне жатады (Свод памятников ..., 2009).

Бүгінгі таңда археологтар отандық ғылымда Қазақстанның барлық аумағында стационарлық құрылыстарды зерттеу бойынша айтарлықтай материал жинақтады. Орталық Қазақстанның шығыс бөлігінде ғана Тасмола мәдениетінің 50-ден астам қонысы белгілі (Бейсенов, Дуйсенбай, 2019а, б. 7). Оның 12-сінде қазба жұмыстары жүргізілді. Топография мен жоспарлаудың ерекшеліктері, үй-жайларды салу әдістері анықталды, керамиканың жіктелуі жүргізілді. Қазба жұмыстарының авторы аймақтың далалық Еуразиясының шығыс аймағының синхронды мәдениеттерімен этномәдени жақындығын атап көрсетеді (Бейсенов, Дуйсенбай, 2019б, б. 22).

Ежелгі Қазақстандағы палео-урбанистика проблемаларын одан әрі зерттеу үшін қоныстану объектілерін кешенді стационарлық қазу қажет. Жерлеу және қоныстану кешендерінің материалдарын жүйелеуде шешілуі қажет палеодемография мәселелері өзекті болып қала береді. Ғалымдар ежелгі қоныстарды зерттеуде әдістемелік тәсілдерді әзірлеу қажет және көлемді материал алу үшін кең ауқымды қазба жұмыстарын жүргізу маңызды деген қорытындыға келді.

Мақала ҚР БҒМ «Этномәдени зерттеулер контекстіндегі Ұлы дала» тақырыбы бойынша бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

- Акишев А. К. Искусство и мифология саков. Алма-Ата, 1984. 176 с.
- Акишев К. А. Күрган Иссык. Искусство саков Казахстана. М., 1978. 132 с.
- Акишев К.А. Зимовки-поселения и жилища древних усуней // Известия АН КазССР, сер. общ. наук, 1969. №1. С. 32-44.
- Акишев К.А. К проблеме происхождения номадизма в аридной зоне древнего Казахстана // Поиски и раскопки в Казахстане. Алма-Ата. 1972. С.31-46.
- Акишев К.А. О возникновении оседлости и земледелия у древних усуней Семиречья // По следам древних культур Казахстана. Алматы, 1970. С. 69-78.
- Акишев К.А. Экономика и общественный строй Южного Казахстана и Северной Киргизии в эпоху саков и усуней (V в. до н.э. – V в. н.э.). Научный доклад на соискание ученой степени доктора исторических наук. Москва, 1986. 18 с.
- Акишев К.А., Акишев А.К. Саки Жетысу: социум и культура // Новости археологии. №1. 1997 г. С. 30-37.
- Акишев К.А., Кушаев Г.А. Древняя культура саков и усуней долины реки Или. Алма-Ата, 1963. 293 с.
- Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 1. Оп. № 31-92. 102 л. Отчет о работе Семиреченской археологической экспедиций в 1992 г. Исполнитель: Акишев А.К.
- Байпаков К. М. Древняя и средневековая урбанизация Казахстана (по материалам исследований Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции). Книга I. Урбанизация Казахстана в эпоху бронзы - раннем средневековье. Алматы, 2012. 390 с.
- Байпаков К.М. Поселения саков и усуней на территории Семиречья и Алматы. Алматы, 2008. 173 с.
- Байпаков К.М., Марьяшев А.Н. Новые данные по изучению поселений эпохи раннего железного века в Жетысу // Изв. АН МОН РК. № 1. Алматы, 2001. С. 53-63.
- Бейсенов А. З. Жилище сакской эпохи // Вестник Том. гос. ун-та. История. 2017. № 45. С. 72-82
- Бейсенов А.З., Дуйсенбай Д. Б., Ахияров И. К., Джуманазаров Н. Ш. Новые исследования поселений сакского времени Центрального Казахстана // Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края. сб. науч. ст. Вып. XXV. – Барнаул: АлтГПУ, 2019. С. 7-15.

Бейсенов А.З., Дуйсенбай Д.Б., Ахияров И.К., Джуманазаров Н.Ш., Святко С.В. Исследование поселения и курганов раннего железного века в Центральном Казахстане // Полевые исследования в Верхнем Приобье, Прииртышье и на Алтае (археология, этнография, устная история и музееведение). Вып. 14. Барнаул: АлтГПУ, 2019. С. 4-17.

Горячев А.А. Об устройстве поселений раннего железного века Жетысу // Поволжская археология. №3(29). 2019. С. 80-97.

Горячев А.А., Сараев В.В. К вопросу о хозяйственно-культурном развитии древнего населения Алматы // Известия НАН РК. Сер.обществ. и гум. наук. 2015. №6 (304). С. 5-18.

Длужневская Г. В. Археологические исследования в Центральной Азии и Сибири в 1859–1959 гг. (по документам Научного архива Института истории материальной культуры РАН). СПб.: ЭлекСис, СПб., 2011. 296 с.

Жәнібеков Ө. Жолайырықта. Алматы: «Рауан», 1995. С. 17-58.

Жолдасбаев С. Жетісу тарихы. Алматы, 1996. 300 б.

Жолдасбаев С. Оседлые поселения казахов в XV-XVIII вв. Астана, 2017. С. 148.

Жолдасбаев С. Типы оседлых поселений казахов по данным археологических исследований Южного и Центрального Казахстана (XV-XIX вв.) // Прошлое Казахстана по археологическим источникам. А., 1976. С. 46-58.

История Казахстана. Т.1. Алматы: Атамұра, 1996. 544 с.

Кривцова-Гракова О.А. Алексеевское поселение и могильник // Археологический сборник. / Тр.ГИМ. Вып. XVII. 1948. С. 57-181.

Оразбаев А. М. Северный Казахстан в эпоху бронзы // Труды Института истории, археологии и этнологии. Т. V№ Археология. Алма-Ата: Наука, 1958. С.216-295.

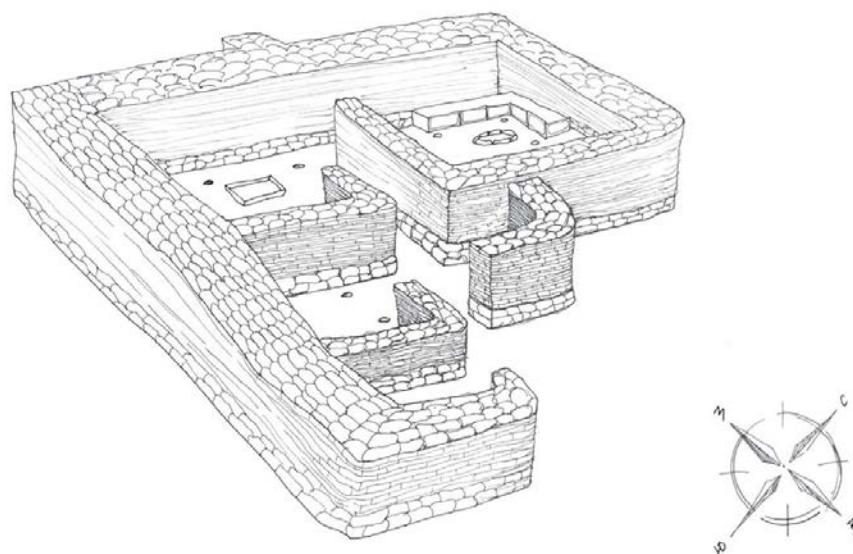
Оразбаев А.М. Поселение Чаглинка (Шагалалы). Некоторые формы и типы жилищ // По следам древних культур Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1970. С. 129-146.

Подушкин Н.П. О хозяйстве оседлого населения Арыси в I-IV вв. // В глубь веков. Алматы, 1974. С. 79-92.

Попов А. А. Жилище // Историко-этнографический атлас Сибири. М., Л.: Изд-во АН СССР, 1961. С. 131-226.

Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Алматинская область. Алматы, 2009. 104 с.

Харузин Н. Н. История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 136 с.

Сурет 1. Қ. Ақышев бойынша Ақтас II қонысының қалпына келтіруі. Суретші Б. Жапаров.

Ancient traditions of house-building in the Semirechye region of the early Iron Age

The subject of the article is based on the results of archaeological research of settlements of the early Iron Age on the territory of Zhetysu. The first stationary studies of dwellings in the Early Iron Age on the territory of Semirechye were started in the early 60s of the twentieth century at the settlement of Aktas II. These were the first studies of the Usun settlements. In the 1990s, hundreds of settlements of Saks and Usuns were discovered in Zhetysu, 15 of them were excavated and stratigraphic pits were laid. The topography and the nature of the economy of the inhabitants of the settlements are determined. The constructions of dwellings are represented by ground houses, as well as sub-rectangular, rounded and oval dugouts. Interdisciplinary studies have revealed the cultivation of wheat, barley, millet using rain-fed and artificial irrigation. The population of the region also conducted home-based and drive-away cattle breeding using summer pastures in the mountain plains. The use of geoinformation technologies in recent decades has made it possible to create a historical reconstruction of dwellings as a full-fledged source for its widespread use in educational processes and popularization. The archaeological material and the layering of settlements indicate the dense population of Zhetysu in the Early Iron Age. The broad specialization of the economy, the development of handicraft production, metalworking, multi-layered economy, trade relations allow us to trace the standard of living of the population and reveal the features of economic specialization, socio-economic relations and cultural traditions in antiquity.

М.З. Мусаханова¹, Ж.М. Мусаханова²

¹Казахская национальная академия искусств имени Т. К. Жургенова

²Казахстанский институт менеджмента, экономики и прогнозирования

г. Алматы, Казахстан

mussahanova@mail.ru

Археологические коллекции музеев Казахстана

Законодательство Республики Казахстан об охране и использовании объектов историко-культурного наследия основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из Закона и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан.

Согласно статье 5. Памятники истории и культуры подразделяются на следующие виды:

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ҰСТАЗ ЖАЙЛЫ БІРЕР СЫР	3
Толеубаев Ә. Әбдіманап Оразбаевтың менің өмірім мен ғылымымдағы тағлымы.....	3
Омаров Ғ.Қ. Ұстаз туралы үзік сыр.....	8

АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ХАҚЫНДА

Елеуов М., Талеев Д., Есен С., Құрманязов И., Молдахмет А. Қышқала қалажұртында 2022 ж. жүргізілген қазба жұмыстары.....	13
Дашковский П.К. Предметы вооружения скифо-сакской эпохи из кургана № 30 могильника Ханкаринский дол (Алтай).....	17
Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б. Ортағасырлық Арна төрткүлі (2021 ж. жүргізілген зерттеулер бойынша).....	22
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Шыңғыстаудағы Қырыққүңгір кешенді археологиялық ескерткіші.....	44
Сабденова Г.Е., Байгунаков Д.С. Ботай мәдениетінің әлеуметтік құрылымы мен діни-мифологиялық кешендері.....	51
Кепин Д.В., Титова Е.Н. Вклад М.И. Гладких в развитие археологического памятниковедения Украины.....	54
Ямаева Е.Е. Тамбовый знак «перстол» <i>ширее</i> на наскальном рисунке из бичикту-боом: в контексте интерпретации батальной сцены с участием фигур в «трехрогих» головных уборах.....	62
Бегалиев О. Арал маңының археологиялық мұралары: тарихи- мәдени зерттелуі.....	64
Елеуов М., Молдахмет А. 2021 жылы Қышқалада жүргізілген кесік қазба.....	68
Айтқұл Х.А., Құрбанәлі Ж., Қосжанова А.М., Рахымбай Б. «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының 2021 ж. далалық зерттеулері.....	70
Сихымбаева К.Б. Едірей моласына одонтологиялық сипаттама.....	80
Бисембаев А.А., Сарсенов Ш., Уразова А.Б. Жайықтың оң жағалауындағы Бірлік I сармат қорғаны.....	85
Бисембаев А.А., Байымбетова Н.Р., Болатова Г.Б. Орта Електің ерте көшпенділер ескерткіштерін зерттеудің кейбір қорытындылары мен перспективалары.....	88
Ганиева А.С., Қунабаева Ш.Д., Рахманкулов Е.А., Кульжанова Б.Т. Опыт графической реконструкции казахского жилища (по археолого-этнографическим материалам).....	91
Ганиева А.С. Ерте темір дәуіріндегі Жетісу өңіріндегі үй құрылысының ежелгі дәстүрлері.....	98
Мусаханова М.З., Мусаханова Ж.М. Археологические коллекции музеев Казахстана.....	103
Сағындықова С.Т., Бесетаев Б.Б., Турсумбекова Р.О. Конское снаряжение и воинский пояс эпохи раннего средневековья из Восточного Казахстана.....	110
Жұмай Г. Талғар қалашығын зерттеушілер (археолог И.И. Копыловтың зерттеулері негізінде).....	116
Шарипов Р.Қ. Таңбалы тарихтан сыр шертеді.....	119
Торежанова Н.Ж., Кулиш А.В. Курган с четырехугольной оградой в урочище Актерек.....	122
Стамқулова Г. Актерек шатқалында орналасқан петроглифтердің зерттелу тарихы.....	126
Тулегенов Т.Ж. Археологические работы на могильнике Рахат II в полевом сезоне 2019 г.....	130
Мякишева О.А. Типология памятников раннесредневековых тюрок в урочище Актерек.....	135
Абильмаликов К.К., Баянова Ж.К., Курманязов Ы.С. Трепанация черепа в ботайской археологической культуре.....	142
Гурсой М., Сиздинов Б. Мыңтөбе қорымында 2022 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелері.....	148

ЭТНОГРАФИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚ ЖӘНЕ ДӘСТҮР

Болсынбек Т. Қазақ тұрмысындағы шам түрлері.....	158
Қыстаубаева А.К. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Қазақстандағы жәрмеңкелік сауда (фотоқұжаттар материалдары негізінде).....	162
Ибраева Л.К. Орталық Мемлекет музейінде ағаш,тері, сүйек қорының қалыптасу тарихы.....	169
Джолдыбаева У.М. Қазақстанға депортацияланған шешен халқы тарихынан.....	172
Бергенова А.Ж., Нургожина Б.Е. Традиция почитания казахских святых на территории современного Узбекистана на примере религиозно-культурного комплекса Сузук-Ота, г. Ташкент.....	177

Козгамбаева Г.С. Қазақстанға депортацияланған халықтардың күнделікті өмірі, Сталин дәуірінің шындықтарының бірі ретінде (XX ғ. 30-50 жж.).....	181
Қалыш А.Б., Аққалиева А.Ш. Қазақ қоғамындағы қыз «Алып қашуға» байланысты мәселелер.....	185

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ

Каримбаева З.Р. Гривна – нашейное украшение на территории Казахстана и Якутии.....	188
Сеитов Е.К. Исследование поселений бронзового века на реке Чаглинка (Шагалалы).....	190
Меделбек Ш. Погребальный инвентарь хунно-сяньбийского времени на могильнике Берел.....	195
Половцев М. Особенности погребального обряда на некрополе Берел в хунно-сяньбийское время...	199
Болатбекқызы С. Қазақ даласындағы қоныстардың қола дәуірінен XX ғасырға дейінгі архитектурасы.....	205